

ХАЙК ТАКВОР ГАРАБЕДЯН

**ВЛИЯНИЕТО НА ОБЩАТА СЕЛСКОСТОПАНСКА
ПОЛИТИКА ЗА УПРАВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ НА
ПЧЕЛАРСКИЯ СЕКТОР В БЪЛГАРИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и
научна степен „доктор” по научна специалност
„Организация и управление на производството”

ХАЙК ТАКВОР ГАРАБЕДЯН

**ВЛИЯНИЕТО НА ОБЩАТА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА ЗА
УПРАВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ НА ПЧЕЛАРСКИЯ СЕКТОР В
БЪЛГАРИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен
„доктор” по научна специалност
„Организация и управление на производството”

Научен ръководител: доц. д-р Виолета Динкова Дириманова

Рецензенти:

.....
.....

Пловдив, 2022 г.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на заседание на катедра “Мениджмънт и маркетинг” при Икономическия факултет на Аграрния Университет гр. Пловдив

Дисертантът е докторант в същата катедра.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на .....2022 г. от ..... часа в зала ЦДО на Аграрен университет - Пловдив.

I.   Обща характеристика на дисертационния труд

1. Актуалност и мотиви за избор на темата

България има дългогодишни традиции при производството на мед и пчелни продукти, предпоставка за което са разнообразната и богатата медоносна растителност на Балканския полуостров, създаваща отлични условия за отглеждането на пчели. Благоприятно влияние оказват и подходящите природни, климатични и екологични условия, които допринасят за постепенното увеличаване на добива на тези продукти през годините.

Благоприятните природо-климатични условия са един от важните фактори за постигането на конкурентоспособност на сектора. Благодарение на влиянието на ОСП през последните години България се превърна в лидер на производството и износа на мед като член на ЕС. Това доказва, че благоприятните природно-климатични условия са само предпоставка за успешно развитие на сектора. За да се постигнат трайни конкурентни предимства е необходимо да се прилага адекватна политика по насърчаване развитието на сектора. Отрасъла се определя като един от малкото, в които има голям брой млади предприемачи и стартиращи предприятия. Значителна част от финансовата подкрепа на мярка „Млад фермер“ от Програмата за развитие на селските райони (ПРСР) подпомогна развитието на пчеларството в България. Ето защо интервенцията в сектора се смята за задължителна и в бъдеще. В края на втората фаза на ПРСР е актуално да се изследват постигнатите ефекти от приложението на интервенционните мерки за успешното развитие на пчеларството.

2. Концептуална теза на дисертационния труд

В настоящото дисертационно изследване се защитава тезата, Управлението и развитието на пчеларския сектор се влияе от Общата селскостопанска политика (ОСП) и за постигане на секторна конкурентоспособност е необходимо тази политика да създава конкурентна среда.

3. Цел и задачи на изследване

Целта на дисертационното изследване е да анализира ролята на ОСП в управлението и развитие на пчеларския сектор. Постигането на целта се търси чрез решаване на следните изследователски **задачи**:

- Изясняване на същността на пчеларството като обект на влияние от страна на ОСП;
- Изясняване на финансовите инструменти на ОСП за подпомагане

на пчеларството като бизнес модел за реализиране на направените инвестиции;

- Установяване на състоянието и тенденциите на развитието на сектор „Пчеларство“, в контекста на ОСП;
- Оценка и анализ на сектора преди програмите на ОСП и след това за периода 2007-2020г.;
- Дефиниране на препоръки за подобряване на ОСП за новия програмен период.

4. Предмет и обект на дисертационното изследване

Предметът на изследване е влиянието на ОСП върху развитието на пчеларството в Р България.

Обектът на изследването е пчеларския сектор както на макро така и на ниво стопанство. За такова стопанство се възприема земеделско стопанство, в което поне 50% от паричните приходи от неговата дейност се генерират в резултат на производството на мед и пчелни продукти.

5. Подходи и методи на изследването

При оценката на влиянието на ОСП върху изследвания сектор се използват следните подходи:

Системен подход. В изследването стопанството от сектора се възприема като производствено-икономическа система.

Експертен подход. В анализа и оценката на процесите протичащи в сектора се прилага подхода на експертната оценка в етапите, при които не може да се добие официална информация за състоянието на обекта.

За доказване на концептуалната теза в процеса на изследването се използват следните методи: системен анализ; индексен метод; статистическите методи – дескриптивна статистика, t-критерий, еднофакторен дисперсионен анализ, хи квадрат анализ и метода на множествените сравнения.

При обработката на емпиричната информация е използван специализираният програмен продукт SPSS и статистически пакет на MS Excel.

Период на изследване – 13 години. Настоящото изследване, анализира сектора в периода 2007-2020, период в който действа предходната ОСП (2007-2013) и текущата ОСП (2014-2020). Показателите, характеризиращи състоянието на изследваните обекти, са изчислени за посочения период. Настоящото изследване е ограничено по време, място, методология и обхват. Използват се конкретно определени подходи и методи поради възможностите, които те предоставят за анализ и решаване на изследователските задачи на дисертационния труд. Направен е опит да се даде отговор на най - важните въпроси, без да се смята, че те са напълно изчерпани и разработени.

6. Основни литературни и информационни източници

Дисертационният труд е разработен, като са използвани: научни публикации и трудове на български и чужди автори; използвани са данни на МЗХГ, дирекция „Агростатистика“, дирекция „Развитие на селските райони“, дирекция „Компесаторни мерки“, данни, поместени в Аграрния доклад на МЗХГ, данни на Евростат и системата на земеделска счетоводна информация както и редица нормативни документи на Европейската комисия и Република България. Основна част от информацията е набрана чрез анкети сред земеделски производители, стопанисващи малки земеделски стопанства.

Емпирична информация за изследването е осигурена и от извадки от анкетни проучвания и дълбочинни интервюта, проведени на ниво предприятия по изготвени от автора анкетни карти.

При обработката на емпиричната информация е използван специализираният програмен продукт SPSS и статистически пакет на MS Excel.

7. Обем и структура на дисертационния труд

Дисертационният труд е изложен във въведение, шест глави и заключение, разположени на 131 страници, използвана литература и приложения. Изследването е онагледено с 38 фигури и 2 таблици.

8. Съдържание на дисертационния труд

Въведение

Глава I. Методически подход за анализ и оценка на влиянието на ОСП върху развитието на сектора

1. Особености на пчеларството в България
2. Специфични инструменти за интервенция на пчеларството
3. Подходи и методи за анализ и оценка на ОСП
4. Подход за анализ и оценка на ОСП
5. Методически подход за анализ и оценка на влиянието на ОСП

Глава II. Анализ на влиянието на ОСП върху развитието на сектора

1. Анализ на производството и търговията с пчелен мед
2. Анализ на пазарните позиции
3. Оценка на ефектите от приложението на ОСП върху развитието на сектора
4. Потребности на стопанствата в условията на ОСП
5. Изводи

Глава III. Профилиране на бариерите пред пчеларските стопанства с оглед подобряване на приложението на ОСП

1. Профил на пчеларските стопанства
2. Ефекти от прилагането на ОСП върху пчеларския сектор
3. Идентифициране на силните и слабите страни както и възможностите и заплахите на пчеларските стопанства
4. Идентифициране на критичните фактори и оценка на взаимодействието между тях в SWOT-матрицата
5. Стратегическа ориентация на пчеларските стопанства

Заключение

Литература

II. Основно съдържание на дисертационния труд

Въведение

В България пчеларството е традиционно занимание във всички области на страната. По исторически данни, пчеларството се е развивало по нашите земи още преди основаването на българската държава през 681 г. Славянските племена в началото събирали мед от диви пчели. По-късно се научили да ги отглеждат в кошери, както и да приготвят омайната медовина (слабо-алкохолна напитка с признати лечебни качества). Когато българите, предвождани от хан Аспарух, се заселили на Балканския полуостров, те донесли своите умения в областта на пчеларството, което практикували в предишните си територии. Според летописеца Йоан Екзарх пчеларството било добре развито в България още през IX в. Чужди историци (сред които Абу Хамид) споменават, че България поддържала оживена търговия с Генуа, Венеция, Дубровник, Византия. Между стоките, които изнасяли българите, имало големи количества мед и восък. Държавата ни се считала за един от най-големите производители на тези продукти.

Глава I. Методически подход за анализ и оценка на влиянието на ОСП върху развитието на сектора

Особености на пчеларството в България

Пчеларите от България и ЕС се изправят пред много предизвикателства, за да запазят своите пчелни кошери и да поддържат производството на пчелен мед. Нарастващите разходи, сериозната конкуренция в лицето на евтиния пчелен мед, внасян от трети държави, загубите на пчелни колонии, болестите, агресорите в пчелните кошери, съчетани с влошаващата се среда за фуражните култури, са фактори, които оказват натиск върху сектора.

Общата селскостопанска политика (ОСП) предоставя различни инструменти за подпомагане на сектора на пчеларството и за намаляване на отрицателното въздействие, което някои селскостопански дейности може да имат върху опитомените опрашители.

ЕС предоставя пряко подпомагане за сектора на пчеларството от 1997 г. Поредица пазарни разпоредби дават възможност на държавите членки да изготвят национални програми за техния сектор на пчеларството. С тези програми се цели подобряване на общите условия за производство и предлагане на пазара на пчелни продукти, които включват не само пчелен мед, но също така пчелно млечице, пчелен прашец, прополис (пчелен клей) или пчелен восък. Програмите получават съфинансиране от Европейския съюз в размер на 50 % и продължават три години.

Проблемите в пчеларския сектор не са малко, различните пчеларски сдружения настояват да получават финансиране по програма de

minimis от 40 лв. за пчелно семейство при обещани 5 лв. от Министерство на земеделието, храните и горите. Пчеларите искат национална лаборатория, която да изследва болестите по пчелите, както и активна политика на правителството по преговорите с ЕС в новия програмен период да се изплаща компенсаторно подпомагане на сектора за „екоуслуга опрашване“. Според пчелари липсва контрол от страна на Българската агенция по безопасност на храните по отношение на качествата на внасяния от трети страни пчелен мед.

През последните 10-15 години пчелите по света започнаха да изчезват. Появи се и термина – синдром на празния кошер. Цели пчелни семейства напускат кошерите си, а причините са свързани с вируси, паразити и червеи. Най-големият проблем в наши дни е използването на различни отрови – инсектициди и пестициди в земеделието, най-вече при отглеждането на жито, царевица и слънчоглед. Учени смятат, че клас инсектицид, наречен неоникотиноид, е виновен в голяма степен. Този невротоксин се използва за унищожаването на вредители по растенията. Той засяга и централната нервна система на пчелите, когато те консумират заразен с него нектар. Щом този нектар бъде отнесен в кошерите, всички пчели в тях също могат да бъдат засегнати. Това от своя страна довежда до масово объркване и дезориентация. Така се намалява здравният статус на цялото семейство, а уврежданията започват още при яйцата и ларвите. Връзката между използването на неоникотиноидите и умирането на пчелите е доказана на 100%. Друг основен проблем са различните болести по пчелите. През 2016 година в становище, изготвено от Център за оценка на риска, е отразено, че нозематозата, заедно с вароатозата са най-сериозните здравни проблеми за пчеларството в България.

Според великият учен Алберт Айнщайн, ако пчелите изчезнат от Земята, човечеството ще оцелее не по-дълго от четири години. Причината е проста- около една трета от растенията, които са източник за храна на хората и животните, се опрашват от насекоми, а 80% от тези насекоми са пчели.

Специфични инструменти за интервенция на пчеларството

Интервенциите в сектора протичат в следната логическа последователност при планиране, прилагане и оценка на интервенционната политика:

1. За всяка специфична цел държавите членки избират в своите стратегически планове по ОСП един или повече от следните видове интервенции в сектора на пчеларството:

- а) техническа помощ за пчелари и пчеларски организации;
- б) действия за борба срещу агресорите и болестите в кошера, особено срещу вароатозата;
- в) действия за рационализиране на подвижното пчеларство;

- г) действия за подпомагане на лабораториите за анализ на пчелните продукти;
- д) подновяване на пчелните кошери в Съюза;
- е) сътрудничество със специализирани органи за изпълнението на изследователски програми в областта на пчеларството и пчелните продукти;
- ж) действия за мониторинг на пазара;
- з) действия за повишаване на качеството на продукта.

2. Държавите членки обосновават в стратегическите си планове по ОСП своя избор на специфични цели и видове интервенции. Те определят интервенциите в рамките на избраните видове интервенции.

3. Държавите членки посочват в своите стратегически планове по ОСП финансирането, предоставяно от тях за видовете интервенции, избрани в стратегическите им планове по ОСП.

4. Финансовата помощ от Съюза за интервенциите не надвишава 50 % от разходите. Останалата част от разходите се поемат от държавите членки.

5. При изготвянето на своите стратегически планове по ОСП държавите членки се консултират с представителите на пчеларските организации.

6. Държавите членки уведомяват ежегодно Комисията за броя на пчелните кошери на тяхната територия.¹

Националната програма по пчеларство за периода 2017-2019 г. е одобрена от Европейската комисия с Решение за изпълнение (ЕС) 2016/1102, като общият бюджет на пчеларската програма възлиза на приблизително 14.28 млн. лева, от които 50 на сто са осигурени от ЕС и 50% – от националния бюджет. За 2017 г. е осигурен бюджет в размер на 4 758 590 лева, за 2018 година финансовият ресурс е 4 758 594 лева, а за 2019 година - 4 758 590 лева.

Мерки Б, Г и Д от Националната програма по пчеларство 2017-2019 г. включват дейности за борба срещу вароатозата, за извършване на лабораторен анализ на меда и закупуване на кошери, пчелни семейства и майки.

---

¹ Предложение за Регламент на Европейския парламент и на Съвета за установяване на правила за подпомагане за стратегическите планове, които трябва да бъдат изготвени от държавите членки по линия на Общата селскостопанска политика (стратегическите планове по ОСП) и финансирани от Европейския фонд за гарантиране на земеделието (ЕФГЗ) и от Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони (ЕЗФРСР), и за отмяна на Регламент (ЕС) № 1305/2013 на Европейския парламент и на Съвета и Регламент (ЕС) № 1307/2013 на Европейския парламент и на Съвета. чл. 48.чл.49.

По мярка А кандидатите са подпомагани при закупуването на дребен пчеларски инвентар, докато мярка В е насочена към подвижното пчеларство.

По мярка Е се финансират проучвания на университети, висши учебни заведения, научни институти и научни организации в областта на пчеларството.

Основната цел на Програмата е подобряването на условията за производство и търговия с пчелния мед и пчелните продукти, повишаване ефективността на производството, качеството и конкурентноспособността на българския пчелен мед и пчелни продукти, опазване на пчелната популация, устойчивото ѝ развитие, осигуряване на по-добра заетост и по-високи доходи на пчеларите.

Националната програма по пчеларство за периода 2020-2022 е съобразена с изискванията на Регламент (ЕС) № 1308/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 17.12.2013 г. за установяване на обща организация на пазарите на селскостопански продукти. НПП за новия тригодишен период 2020-2022 г. е одобрена от ЕК на 12.06.2019 г., като е определен следния бюджет : 2020 г. – 6 399 307 лева, 2021 г. – 6 400 203 лева, 2022 г. – 6 3999 02 лева.

Мерки по Националната програма по пчеларство

МЯРКА А „Техническа помощ за пчелари и сдружения на пчелари“ за дейностите: а) подпомагане на закупуването на техническо оборудване при първичния добив и обработка на пчелни продукти“; б) обмен на знания и добри технологични практики за отглеждане на пчелните семейства; в) популяризиране на българските пчелни продукти, чрез организиране на бази, в които участват местни пчелари.

МЯРКА Б „Борба срещу агресорите и болестите в кошера, особено срещу вароатозата“ за дейностите: а) закупуване на ветеринарномедицински продукти (ВМП) срещу вароатоза; б) изследване за резистентност на *Varroa destructor* към ВМП, разрешени за употреба за борба с вароатозата; в) изследване на пчелните семейства за наличие на нозематоза и нейното разпространение на територията на страната.

МЯРКА В „Рационализиране на подвижното пчеларство“ за дейностите: а) подпомагане закупуването на нов прикачен инвентар за подвижно пчеларство (ремаркета, платформи); б) възстановяване на разходите за подвижно пчеларство за придвижване на пчелните семейства.

МЯРКА Г „Мерки за подпомагане на лабораториите за анализ на пчелните продукти“ за дейностите: а) физикохимичен анализ на пчелния мед; б) изследване на проби от хранителните запаси на пчелните семейства (мед, прашец) за остатъчни количества вещества от пестициди над пределните норми.

МЯРКА Д „Мерки за подкрепа на подновяването на пчелните кошери в Европейския съюз“ за дейностите: а) закупуване на различни

системи нови кошери за подмяна на стари негодни кошери и/или за увеличение на пчелина; б) поддържане или увеличаване броя на пчелните семейства; в) закупуване на пчелни майки.

МЯРКА Е „Сътрудничество със специализирани органи за осъществяването на практика на приложните изследователски програми в областта на пчеларството и пчелните продукти“ за дейностите: а) инвентаризация на медоносната растителност в страната; б) криоконсервация на семенна течност от търтеи (миксиране на семенна течност); в) мониторинг на остатъци от пестициди в пчели от райони с интензивно земеделие.

Методически подход за анализ и оценка на влиянието на ОСП

Методика за анализ и оценка на пазарните позиции на сектора.

Пазарният анализ на отрасъла обхваща следните етапи: (1) анализ на производството на пчелен мед; (2) анализ на търговията на пчелен мед и (3) анализ на пазарните позиции.

Основните показатели, които се използват за да се извърши пазарният анализ са: производство, внос, износ, търговски баланс, цени и потребление на пчелен мед. При изчисляването на показателите се прилага метода на графичния анализ за да се диагностицира състоянието на сектора в перспектива.

Анализът на пазарните позиции на отрасъла на световния пазар се осъществява като се използват показателите – (1) сравнителен индекс на експортните предимства (RXA), известен още като индекс на Баласа (Freebairn 1986); (2) сравнителен индекс на импортните предимства (RIA) и (3) индекс на релативните търговски предимства (RTA), разработен от (Borisov, Radev, Dimitrova, 2014). Показателите се изчисляват по следния начин:

$$(1) RXA = (X_{di}/X_d)/(X_{wi}/X_w)$$

X_{di} – стойността на износа на пчелен мед от страната;

X_d – стойността на общия износ на аграрния сектор на страната;

X_{wi} – стойността на износ на пчелен мед на водещите страни производители на пчелен мед;

X_w – стойността на общия износ на аграрния сектор на водещите страни производители на пчелен мед.

$$(2) RIA = (X_{di}/X_d)/(X_{wi}/X_w)$$

X_{di} – стойността на вноса на пчелен мед от страната;

X_d – стойността на общия внос на аграрния сектор на страната;

X_{wi} – стойността на вноса на пчелен мед на водещите страни производители на пчелен мед;

X_w – стойността на общия внос на аграрния сектор на водещите страни

производители на пчелен мед.

(3) $RTA = RXA - RIA$

Чрез обхващането на по-дълъг период от време (изследван е 18 годишен период), се стремим на проследим пазарната насоченост на пчеларството преди и след неговия допир с финансовата помощ на ОСП

Методика за оценка на влиянието на ОСП върху развитието на сектора. Използва се системен подход при оценката на приноса на субсидиите върху конкурентоспособността на стопанствата. Използваните показатели се групират в две категории – (1) показатели, оценяващи входа на системата, а именно равнище на субсидиране на производството в стопанството и (2) показатели, оценяващи изхода на системата – това е конкурентоспособността на стопанството. Към първата група показатели принадлежат следните: размер на получените СЕПП плащания, агроекологични плащания, плащания по НАТУРА 2000, плащания за не облагодетелствани райони и субсидии за инвестиции. Втората група показатели включва: (1) брутен марж (Nikolov, et al., 2012); (2) нетен доход от дейността (Basev, 2009) и (3) рентабилност на платените субсидии (отношение между получените субсидии и получената брутна продукция) (Meadows, 1999).

Чрез регресионен анализ се търсят отговори на следните въпроси, касаещи пчеларските ферми. По дефиниция пчеларска ферма е стопанство, в което над 50% от продукцията е пчелни изделия – мед, пчелен прашец, пчелни пити, прополис:

Какво по сила е влиянието на субсидиите върху конкурентоспособността на пчеларски ферми?

Каква е връзката между получените субсидии и постигнатата конкурентоспособност на пчеларски ферми?

Дали повишаването на субсидиите води до повишаване на конкурентоспособността на пчеларските ферми?

Каква е чувствителността на конкурентоспособността на пчеларските ферми към промени в нивата на субсидиране?

В регресионния модел размера на получените субсидии се определя като факториален показател. За резултативни показатели в модела се използват следните три индикатора – брутен марж, нетен доход и рентабилност на платените субсидии (виж фиг. 1).

За конструиране на регресионния модел и неговия анализ се използват данни от системата за земеделска счетоводна информация (СЗСИ). Според бюлетина на СЗСИ (бюлетин 269/02.2016) данните които се публикуват са средни резултати. При изчисляване на резултатите се използва специална система за претегляне. Тя се основава на принципа на „свободно разширение”: тегло, изчислено за пчеларските ферми се отнася

за всички пчеларски стопанства от стратата (коефициент на екстраполация). Индивидуалното тегло е равно на съотношението между броя на пчеларските стопанства на една и съща страта (район по СЗСИ x тип специализация x икономически размер) в полето на наблюдение и в извадката. Представителната извадка на СЗСИ за 2013 година включва 1950 пчеларски стопанства с пазарна насоченост, подбрани на база тяхната специализация и икономически размер.

Вид изследвана връзка	Факториален показател	Резултативен показател
Влияние на размера на получените субсидии върху brutния марж	Получени субсидии (лв.)	Брутен марж (лв.)
Влияние на размера на получените субсидии върху нетния доход	Получени субсидии (лв.)	Нетен доход от дейността (лв.)
Влияние на размера на получените субсидии върху рентабилността на субсидиите	Получени субсидии (лв.)	Рентабилност на субсидиите

Фигура 1. Регресионен модел за оценка на влиянието на ОСП върху доходността на пчеларските стопанства. Източник: Собствена.

Методика за организиране на анкетното проучване и SWOT-анализа.

Анкетно проучване. С цел събиране на нужната информация, за изчисляване на горепосочените показатели се залага на изпълнението на следните проучвателни дейности (виж схема 2):

- подготовка на анкетна карта за проучване на състоянието и нуждите на малките пчеларски ферми;
- провеждане на анкетно проучване и на фокус групи от пчеларския сектор в България през периода 4 март 2020 –31 април 2020;
- провеждане на анкетно проучване и организиране на фокус групи от пчеларски ферми в Пловдив (04.03.2020-17.03.2020), Стара Загора (01.05.2020-14.05.2020) и Асеновград (14.05.2020-30.05.2020), Смолян (01.06.2020-07.06.2020);
- обработка на първични данни от анкетни карти и фокус групи, както и изграждане на база от данни (04.03.-10.06.2020);

- извършване на анализ на силните и слабите страни, възможностите и заплахите за развитието на пчеларските ферми в България (11.06 – 15.06.2020);
- идентифициране на основните потребности за повишаване на конкурентоспособността на пчеларските стопанства в бъдеще (15.07-18.07.2020);
- идентифициране на специфичните нужди свързани с реструктуриране на селскостопански сектори, характеризиращи се с голям брой пчеларски стопанства (15.08-20.08.2020).

Като източник за формиране на извадката е използвана базата данни на Дирекция „Развитие на селските райони“ и Дирекция „Компесаторни мерки“ към МЗХГ – София. Получената генерална съвкупност се състои от 10 542 организации, които отговарят на критериите, определящи ги като МЗС на територията на страната. При формирането на извадката е използван метода на простата случайна извадка, като съставлящите я единици са излъчени чрез безвъзвратен подбор. Обемът на извадката е от 31 анкетирани пчеларски ферми.

Област	Брой	Период на анкетиране
Пловдив	15	04.03.2020-17.03.2020
Стара Загора	5	01.05.2020-14.05.2020
Асеновград	5	14.05.2020-30.05.2020
Пазарджик	16	01.06.2020-07.06.2020
Общо:	31	
Фокус група 1 (Пловдив)	45	08.10.2020
Фокус група 2 (Асеновград)	24	05.12.2020
Общо:	69	

Фигура 2. Планиран брой на анкетираните стопанства по райони и размер на фокус групата. Източник: Собствена.

SWOT – анализ. Идентифицирането на силните и слабите страни както възможностите и заплахите за развитие на пчеларските стопанства се осъществява с помощта на метода SWOT-анализ. Този метод е сред най-популярните в научната литература, който се използва при дефиниране на стратегически цели и избор на стратегия за развитие на организацията (Димитрова, 2013), (Копривленски, 2011), (Yavuz, Baycan, 2013), (Rachid, Fadel, 2013), (Mehmood, Hassannezhad, Abbas, 2013). Техниката на SWOT-анализа изисква познаването на всички специфични фактори, оказващи пряко и косвено въздействие върху бизнес организацията с оглед на това те да бъдат анализирани в детайли, за да може организацията лесно да се адаптира към техните изисквания. В настоящото изследване се защитава хипотезата, че земеделските производители са тези, които в най-пълна

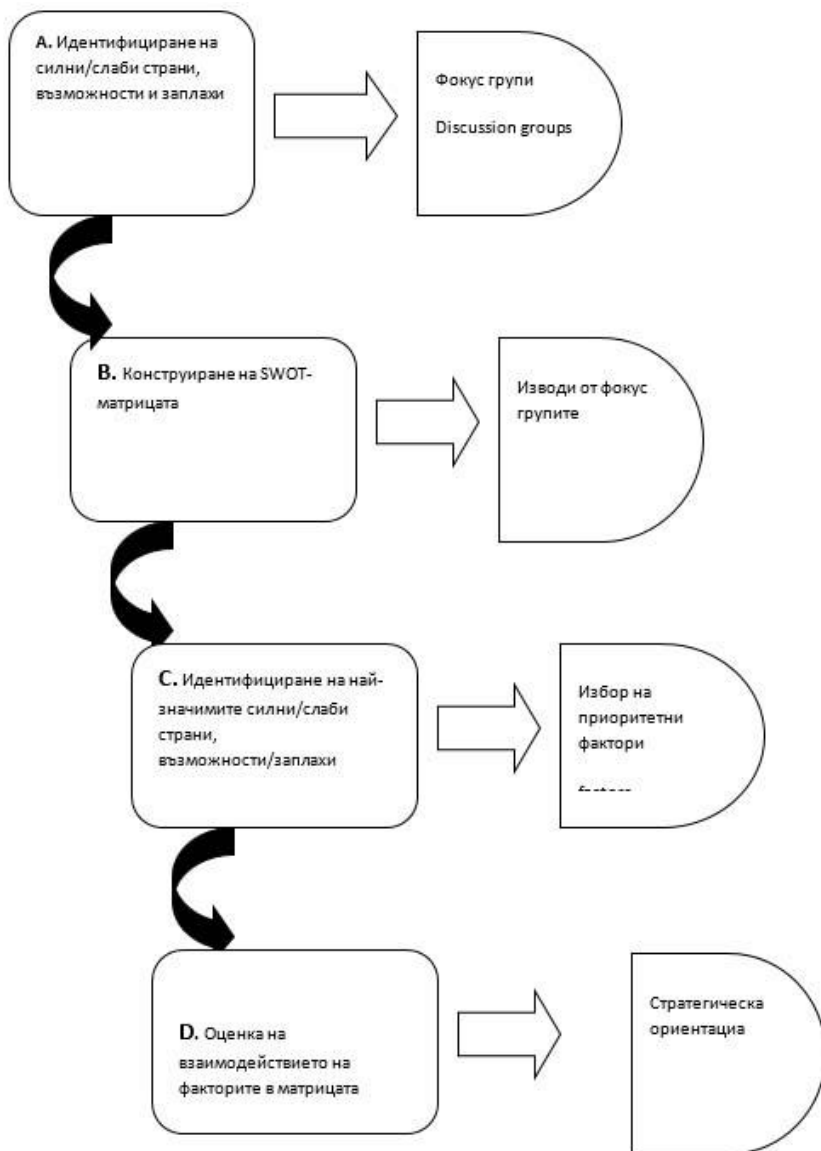
степен познават вътрешните фактори (земеделското стопанство) на бизнес средата, които определят бъдещото развитие на стопанската им дейност. Ето защо земеделските производители се използват като основен източник на информация за определяне на силните и слабите страни на малките земеделски стопанства. Възможностите и заплахите, произтичащи от външната среда се дефинират предварително от експертен съвет (съставен от експерти, познаващи средата) и са тема на дискусии от страна на земеделските производители в специално за тази цел обособени фокус групи. На фигура 5 е изложен методическия подход за извършване на SWOT – анализ на земеделските стопанства.

Първия етап (виж фигура 5, етап А.) от приложението на методическия подход е идентифицирането на силните/слабите страни както и възможностите и заплахите пред дейността на малките земеделски стопанства. Чрез фокус групи от земеделски производители се дискутират и определят кои са силните и слабите страни както и възможностите, и заплахите пред стопанствата. Изборът на географски области и земеделски производители, притежаващи малки земеделски стопанства е случаен. Като източник за сформирание на извадката е използван регистърът на земеделските производители. Груповите дискусии (фокус групи) са използвани като метод в изследването, който позволява навлизане в дълбочина в изследваната тематика, като същевременно се използват и предимствата на груповия ефект. По време на дискусиите, чрез спонтанно обстойно дискутиране на предварително определен кръг от въпроси в малки групи от хора се формулират ясно, кои са силните и слабите страни на малките земеделски стопанства и какви възможности и заплахи предоставя външната среда за тяхното развитие в бъдеще. Дискусиите се организират и насочват от модератор, който поставя въпросите за обсъждане, съблюдава за равностойното участие на лицата, насочва в нови интересни насоки, спонтанно изразени от участниците.

През втория етап (виж фигура 1, етап В.) се цели конструиране на SWOT- матрица, което се явява резултат от проведените дискусии в четирите фокус групи на територията на страната. Най-често посочените силни/слаби страни както и възможности и заплахи в изведените фокус групи намират място в матрицата. Тази матрица в последствие се използва като техника за определяне на два много важни елемента в стратегическата ориентация на стопанствата, а именно: 1) кои са най-важните силни, слаби страни, възможности и заплахи и 2) какво е взаимодействието на силните и слабите страни с посочените възможности и заплахи.

През третия етап се търсят най-значимите фактори за успех на малките земеделски стопанства (виж фигура 3, етап С.). Чрез метода на експертна оценка се ранжират най-значимите силни, слаби страни,

възможности и заплахи в SWOT-матрица. Ролята на експерти в оценяването на тези четири градивни елемента на SWOT-матрицата играят самите земеделски производители.

Фигура 3. Методически подход на SWOT-анализ на пчеларските стопанства. Източник: Борисов, 2020.

Така организираната експертна оценка цели определяне на най-значимите фактори за успех на малките земеделски стопанства от гледна

точка на техните собственици. Самата организация на експертната оценка включва следното: инструктиране на експертите (земеделските производители), как да изразят своето експертно мнение; избор и приложение на скала за оценка; разработване на карта на експертното мнение и извършване на самата експертна оценка от респондентите. Всеки експерт самостоятелно попълва специално създадена карта на експертното мнение. Като такава се използва конструираната в предходния етап от изследването SWOT-матрица. В тази матрица респондентът оценява какво е взаимодействието на силните и слабите страни с набелязаните възможности и заплахи. Експертът борава с 4-степенна скала за оценка, която съдържа следните оценки: 0 – няма взаимодействие, 1 – слабо взаимодействие, 2 – силно взаимодействие и 3 – много силно взаимодействие между изследваните фактори.

Изследват се четири типа взаимодействия между факторите в матрицата както следва: (1) взаимодействие между силните страни и набелязаните възможности. При тази връзка на изследване се търси отговор на въпроса: до колко посочените силни страни, могат да се използват за реализиране на набелязаните възможности за развитие на стопанствата; (2) взаимодействие между силните страни и заплахите, така изведената оценка, търси отговор на въпроса: до колко посочените силни страни могат да се използват при защита от заплахите, които външната среда съдържа; (3) взаимодействие между слабите страни и набелязаните възможности, по този начин се търси отговор на въпроса: до колко слабите страни могат да попречат за реализирането на набелязаните възможности и (4) взаимодействие между слабите страни и посочените заплахи. Тази връзка посочва до колко слабите страни, ще попречат на земеделските стопанства да се адаптират към заплахите на външната среда.

През четвъртия етап от приложението на SWOT-анализа се определя какво е взаимодействието на факторите в SWOT-матрицата (виж фигура 5, етап D.). На този етап се обобщават резултатите от експертната оценка. Индивидуално попълнените SWOT-матрици от всеки един респондент се агрегират в една обобщена SWOT-матрица, която представлява карта на обобщените резултатите от експертната оценка. В редът „Сума” се сумират индивидуалните оценки в клетките по колони на матрицата. Чрез този ред се установяват най-значимите възможности и заплахи пред бъдещото развитие на малките земеделски стопанства. Колкото е по-висока сумата за съответната възможност или заплаха, толкова по-значима е тя според експертите. В колона „Сума” са индивидуалните оценки в клетките по редове в матрицата. Чрез тази колона се установяват най-значимите силни и слаби страни, които могат да се използват за да се утвърдят конкурентните предимства на земеделските стопанства. Колкото е по-висока сумата за съответната силна страна или слаба страна, толкова по-значима е тя според експертите. Обобщената матрица може да се използва

като инструмент за идентифициране на стратегическата ориентация на земеделските стопанства в бъдещото им развитие. С други думи чрез съставянето на тази матрица се постигат два полезни ефекта – (1) определя се посоката на бъдещото развитие на стопанствата и (2) набелязва се набор от алтернативни стратегии за развитие на тези производствени структури. Стратегическата ориентация на малките земеделски стопанства се определя чрез метода SOR-анализ (аббревиатура на три ключови фактора за успех, които са: силни страни, възможности и пречки за развитие → strengths, opportunities and roadblocks). Това е метод за дефиниране на стратегия за бъдещо развитие на земеделските стопанства в основата на който е залегнал принципа – атакувай най-атрактивните възможности с най-значимите силни страни на организацията, като заобиколиш пречките (Николов, Станчев, Радев, Борисов, 2012).

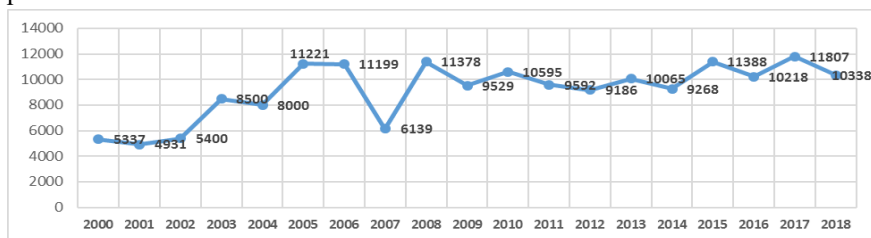
Глава II. Анализ на влиянието на ОСП върху развитието на сектора

Анализ на производството и търговията с пчелен мед. В настоящото изследване се проследява развитието на пазарната насоченост на отрасъла, като се анализира основният продукт, който се формира от този отрасъл – пчелният мед. Този продукт е структуроопределящ в производството и износа. През 2018 год. България се определя като водеща страна-член на ЕС в производството и износа на пчелен мед страна.

В динамиката на производството на пчелен мед през изследвания период се открояват ясна два етапа (виж фигура 4). В първият етап обхващащ периода 2000 год. – 2007 год. се забелязват резки колебания в производството. През 2000 год. производството на мед възлиза на 5 337 тона годишно. В периода 2001 год. – 2006 год. се забелязва рязко увеличение на произведените количества мед, като пикът в този етап се реализира през 2005 год. (производството достига 11 221 тона). Следва рязък спад в производството точно преди страна да стане пълноправен член на ЕС – през 2007 год. произведените количества мед са едва 6 139 тона. Резките промени в производствените обеми през този етап от развитието на пчеларството се определят от редица фактори като – отлив на работна ръка от отрасъла, стартиране на процес на пазарно реструктуриране на продуктите, които отрасъла произвежда, стихийност в инвестиционния процес в отрасъла, обусловен от невъзможността да се прогнозира възможностите и заплахите, произтичащи от политическият акт на присъединяване на страната към ЕС.

В годината когато страната е приета в ЕС бележи началото на втория етап от развитието на отрасъла. През 2008 год. рязко се увеличава производството на пчелен мед и то достига равнище 11 378 тона годишно. В периода 2008 год. – 2018 год. ясно се очертава тенденция на стабилизиране на пчеларския сектор, позовавайки се на динамиката на

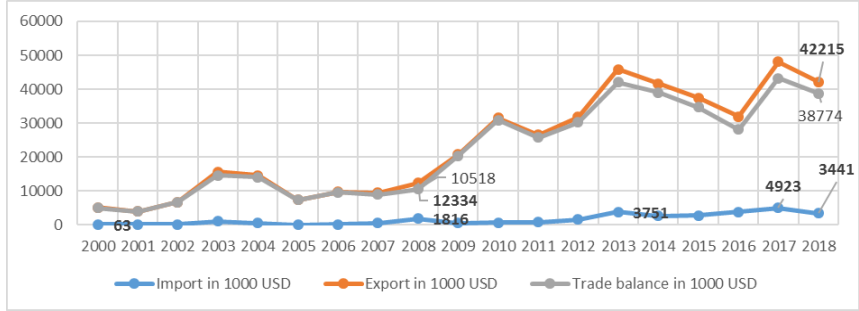
производството. Флуктуациите на показателя са в рамките на 9 529 тона – 11 807 тона годишно за периода 2008 год. – 2018 год. В тези последни 10 години стабилизирането на производството се дължи на приключилия процес на пазарно реструктуриране на отрасъла. Чрез финансовата рамка на ОСП, фермерите получават възможност спокойно да планират своите производствени нужди и плавно да следват своята стратегия на бизнес развитие.

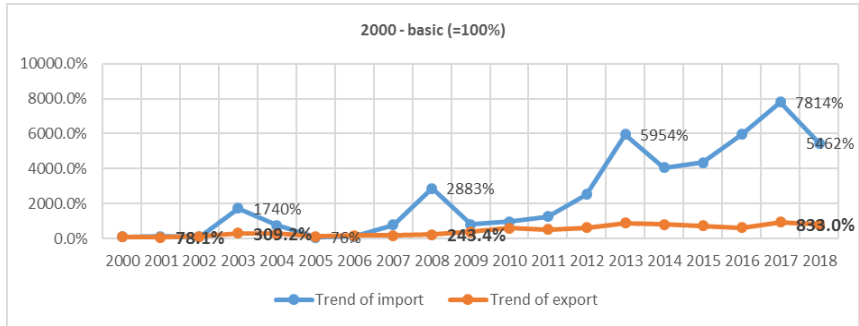
Фигура 4. Динамика на производството на пчелен мед. Източник: Собствена на база данни на FAOSTAT, 2000 – 20018.

На фигура 5 е дадена динамиката на вноса, износа и търговското салдо при търговията с пчелен мед за периода 2000 год. – 2018 год. В рамките на изследвания период значително се увеличава вноса на мед в страната, изразен в стойност – хиляди щатски долари. През 2000 год. България внася едва 63 хил. щ. д. мед годишно, а през 2018 год. вноса достига 3 441 хил. щ. д. Успоредно с увеличаването и стабилизирането на производството се вижда и експанзия на стойността на вноса. Като се има предвид и мащабната експанзия на износа на мед от страната, може да се заключи, че България подобрява своите пазарни позиции на световния пазар, като залага на реекспорта и стабилизиране на родното производство на пчелен мед. Страната успява да добавя стойност в производството и износа на пчелен мед и да извлича нетна полза от търговията с този продукт. Прилагайки метода на единичния индекс, ясно се очертава тенденцията на рязко увеличение на вноса на мед в страната (виж фигура 6). Данните поместени на фигура 6 показват, че през последните години износа се увеличава с прагови стойности на всеки 3 години, след което следва спад. Въпреки реализираните пикове и спадове, кумулативно вноса се е увеличил значително (почти 7 пъти) през изследвания период. Причини в резките колебания на вноса може да се търсят в пазарната ориентация на страната в търговията с пчелен мед на световния пазар. Пазарът на пчелен мед се определя с интензивна конкуренция, без съществени бариери за навлизане или излизане от него. Данните сочат, че страната залага на реекспорт, което определя вноса като произведен фактор на реекспорта. Експортът на мед през изследвания период както и търговското салдо значително се увеличават. Както при вноса, така и при

износа се забелязва прагово увеличение веднага след като страната става пълноправен член на ЕС.

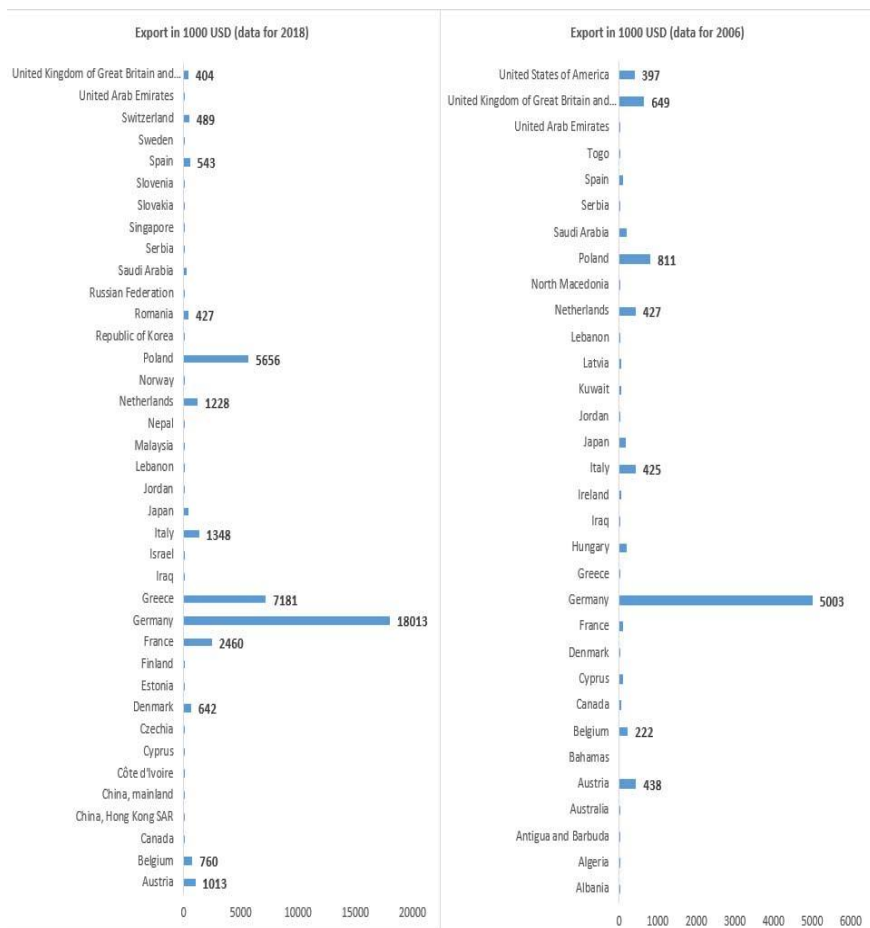
Фигура 5. Динамика на внос, износ и търговско салдо – хил. щ. д.
Източник: Собствени изчисления на база данни на FAOSTAT, 2000 – 2018.

Фигура 6. Динамика на внос, износ и търговско салдо – относително изменение на база данните, реализирани през 2000 год. Източник: Собствени изчисления на база данни на FAOSTAT, 2000 – 2018.

Динамиката на износа показва, че за разлика от вноса, при износа няма резки колебания в стойността, а тя се увеличава плавно и съществено нагоре (виж фигура 7). Графичният анализ на данните сочи, че България се откроява като страна - експанзивен производител на пчелен мед, която значително е увеличила своята активност на световния пазар на пчелен мед през годините. България се определя като една от водещите страни-членуващи в ЕС при производството и търговията с пчелен мед, благодарения на своите ресурси и условия на производство както и натрупания опит на фермерите в развитието на своя бизнес.

През годините се наблюдава преструктуриране на пазарната ориентираност на продажбите на българския пчелен мед на световния пазар.

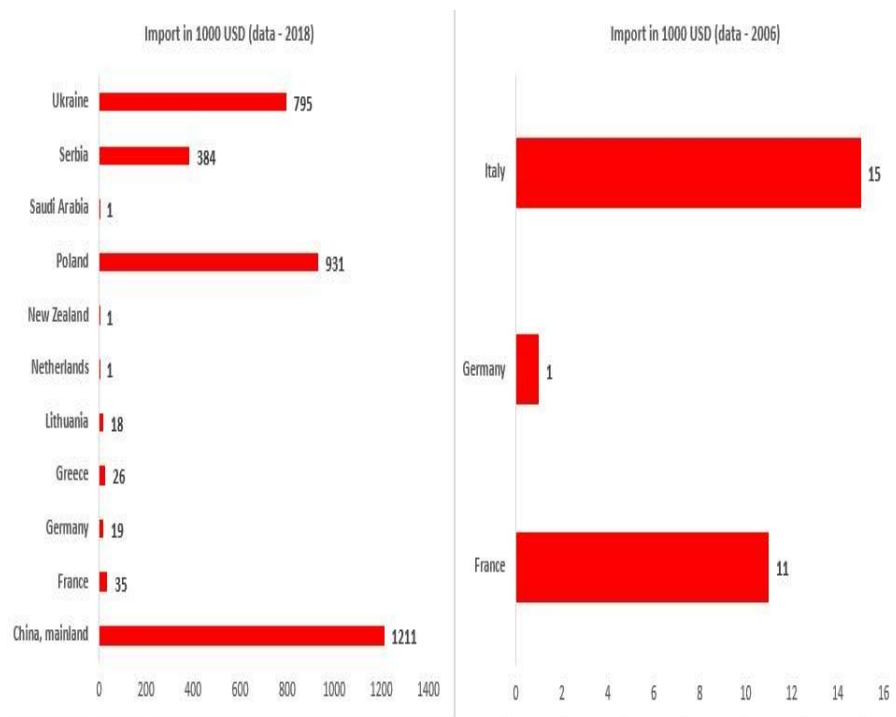

Фигура 7. Пазарна насоченост на износа на пчелен мед. Сравнителен анализ на данните през 2006 год. и 2018 год. Източник: собствени изчисления на база данни на FAOSTAT.

Преди присъединяването на страната към ЕС типични пазари за българския мед са страните – Германия (с годишен внос на мед в размер на 5003 хил. щ. д.), Полша (с годишен внос на мед в размер на 811 хил. щ. д.), Великобритания (с годишен внос на български мед в размер на 649 хил. щ. д.), Австрия (с годишен внос на мед в размер на 438 хил. щ. д.), Холандия (с годишен внос на мед в размер на 427 хил. щ. д.) и Италия (с годишен внос на мед в размер на 425 хил. щ. д.). След присъединяването на България към ЕС основни вносители на български пчелен мед са следните държави – Германия (с годишен внос на български мед в размер на 18 013 хил. щ. д.), Гърция (с годишен внос на български мед в размер на 7 181 хил. щ. д.), Полша (с годишен внос на български мед в размер на 5 656 хил. щ.

д.) и Франция (с годишен внос на български мед в размер на 2 460 хил. щ. д.). От изложените данни на фигура 8 става ясно, че българският пчелен мед започва добре да се котира на пазара на ЕС. Износа се реструктурира от трети страни към страни-членки на ЕС. Количествата на износа е в пъти по-голям на новия пазар (пазара на ЕС) в сравнение с тези реализирани на стария пазар. Разбира се водещи фактори за това са разширяването на родното производство, увеличението на реекспорта на база разширяване на вноса на мед от други държави, експанзията в инвестициите в отрасъла, чийто спусък се явява финансовата помощ на ОСП.

Реструктурирането на вноса е също важен щрих относно пазарната ориентираност на отрасъла. На фигура 8 е поместена информацията относно промяната на вноса на пчелен мед.

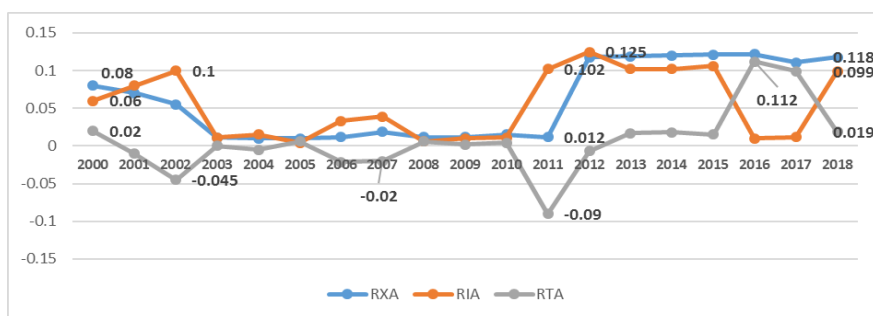

Фигура 8. Пазарна насоченост на вноса на пчелен мед. Сравнителен анализ на данните през 2006 год. и 2018 год. Източник: собствени изчисления на база данни на FAOSTAT.

Традиционни конкуренти на вътрешния пазар на пчелен мед преди страната да стане част от ЕС са следните държави – Китай (вносът от тази държава възлиза на 1 211 хил. щ. д.), Полша (вносът от тази държава е 931 хил. щ. д.), Украйна (вносът от тази държава е 795 хил. щ. д.) и Сърбия (вносът от тази държава възлиза на 384 хил. щ. д.). Всички тези държави са

извън ЕС и нормално поради митническите тарифи и другите формални ограничения на съюза да внасят пчелен мед в България (която към 2006 год. все още не е част от ЕС). След приемането на България в ЕС, вносът от тези страни е преустановен. Основни фактори за тази пазарна тенденция са формалните ограничения, които ЕС налага върху търговията с трети страни. Основни вносители на пчелен мед на българския пазар започват да бъдат страни-членки на ЕС, като Италия с внос в размер на 15 хил. щ. д., Франция – 11 хил. щ. д. Забелязва се, че вноса от тези страни остава незначителен по своя размер през годините.

Анализ на пазарните позиции. Използвайки показателите за анализ на сравнителните предимства се получава интересна информация относно пазарните позиции, които страната ни заема на световния пазар на пчелен мед през изследвания период от време. Графичният анализ на данните поместени на фигура 9 показва, че могат да се обособят две фази в развитието на сравнителните предимства при износ на продукти, произведени от изследвания отрасъл. Първата фаза обхваща периода от 2000 год. до 2011 год. В този период динамиката на сравнителните предимства при износ на български пчелен мед показва стабилност – стойностите на изследвания показател варират в интервала от 0.02 до 0.012. Втората обособена фаза обхваща периода от 2011 год. до 2018 год. През тази фаза се забелязва рязко увеличение на сравнителните предимства при износа на пчелен мед. Стойността на сравнителните предимства при износ от 0.012 се повишава до 0.018, като това повишение показва стабилност през годините. Това показва, че България стабилизира своите пазарни позиции на европейския пазар и по-точно на следните пазари – Германия (която се явява основен потребител на българския пчелен мед), Гърция и Полша (виж фигура 8).

Фигура 9. Сравнителни предимства при износ, внос и търговия с пчелен мед на България за периода 2000 год. – 2018 год. Източник: собствени изчисления на база данни на FAOSTAT.

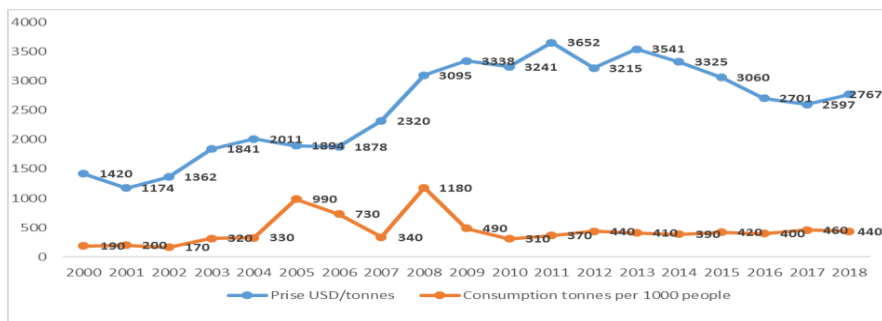
Графичният анализ на сравнителните предимства при внос на

пчелен мед също показва две фази на развитие на вноса. Първата фаза, обхваща периода 2000 год. – 2010 год. В тази фаза се наблюдават резки колебания в стойностите на изследвания показател. Стойността на сравнителните предимства при внос от 0.06 намаляват до 0.012 (през 2008 год.). Резките колебания се дължат на преструктурирането на износа на типичните за България страни-износители на пчелен мед, като Китай, Украйна и Сърбия. Тези страни конвертират своя износ към други държави, опасявайки се, че България скоро ще стане пълноправен член на ЕС (както и се случва през 2008 год.). След 2008 год. започва втората фаза в динамиката на сравнителните предимства при внос на пчелен мед. Страната започва рязко да увеличава своите предимства при внос като стойността на показателя се максимизира през 2012 год. достигайки стойност от 0.125. След което се забелязва постъпателно намаление на сравнителните предимства при внос до 2015 год. В периода 2015 год.- 2016 год. България рязко губи (намалява) своите сравнителни предимства при внос на пчелен мед. Показателя – сравнителни предимства на търговските предимства, показва до колко държавата запазва или губи, сравнителни предимства при търговията с даден продукт на световния пазар. На фигура 10 са дадени стойностите на изследвания показател. Динамиката на показателя е огледална на динамиката на показателя - сравнителни предимства при внос. Графичният анализ показва, че в три момента от изследвания времеви период България губи значително сравнителни предимства при търговията с пчелен мед. Първият момент е през периода 2001 год. – 2002 год. През този период от време стойността на показателя е – 0.045, което определя, че България е изгубила осезаемо сравнителни предимства на световния пазар на пчелен мед. Следващият момент на съществена загуба на сравнителни предимства в търговията с пчелен мед е през 2005год. – 2008 год., когато стойността на показателя отново става отрицателна – 0.02. И третият момент на осезаема загуба на сравнителни предимства е през 2010 год. – 2012 год., стойността на показателя съответно е – 0.09. Премахвайки през тези три критични моменти в пазарното развитие на българското пчеларство идва момент на експанзия на търговските предимства. В периода от 2012 год. – 2016 год. търговските предимства осезаемо се увеличават като показателя се максимизира през 2016 год. достигайки стойност 0.012. Това се дължи на продължителната експанзия на износ на български пчелен мед и свиването на вноса на този продукт.

Динамиката на цените на реализация на пчелен мед е показана на фигура 7. Данните сочат, че в периода 2000 год. – 2007 год. цените плавно се увеличават от равнище 1420 щ.д./тон достигат 1878 щ.д./тон (през 2007 год.). Веднага след присъединяването на страна към ЕС се забелязва

прагово повишение на цената на българският пчелен мед. През 2011 год. се постига максимизиране на реализационната цена, съответно тя е 3 652 щ.д./тон. След достигането на този ценови пик, цената започва постъпателно да намалява и достига през 2018 год. равнище 2 767 щ.д./тон. Причините за увеличението на цената на реализация е повишеното търсене както на вътрешния така и на външния пазар. В този период се увеличава значително износа на пчелен мед към страни членки на ЕС, на чиито пазари цените са по-високи и по този начин страната реализира по-висока добавена стойност от търговията с пчелен мед. Пазарното реструктуриране и ориентацията на отрасъла към европейския пазар водят до по-високи приходи и печалби за участниците по веригата от стойности. Благоприятната тенденция на покачване на пазарните цени води до привличането на повече инвестиции в отрасъла както и включването на повече „нови играчи“ в този вид дейност. Друг фактор благоприятстващ производствената експанзия в отрасъла е увеличението на потреблението на пчелен мед от българските домакинства. Както се вижда от поместени данни на фигура 11 в рамките на 18 години потреблението се увеличило близо 2.3 пъти. При графичния анализ на консумацията на пчелен мед в страната се очертават два пика в количествата консумиран пчелен мед – първият е през периода 2004 год. – 2006 год., когато консумацията годишно достига 990 тона на хиляда човека. Следващият пик се реализира точно в момента, когато България става част от ЕС през 2008 год. консумацията на мед достига 1180 тона на 1000 човека. След 2009 год. консумацията на пчелен мед в страната се стабилизира като незначително варира в рамките 440 – 490 тона на хиляда човека. В същия период (след приемането на България в ЕС) се наблюдава прагово изменение на цената на пчелния мед което заедно със стабилизирането на консумацията на пчелен мед дови до стабилно покачване на приходите от дейността на участниците по веригата от стойности.

Фигура 10. Динамика на потреблението и пазарните цени на пчелен мед.

Източник: собствени изчисления на база данни на FAOSTAT.

В резултат от направения анализ могат да се обобщят **няколко шрихи в пазарната насоченост на българското пчеларство:**

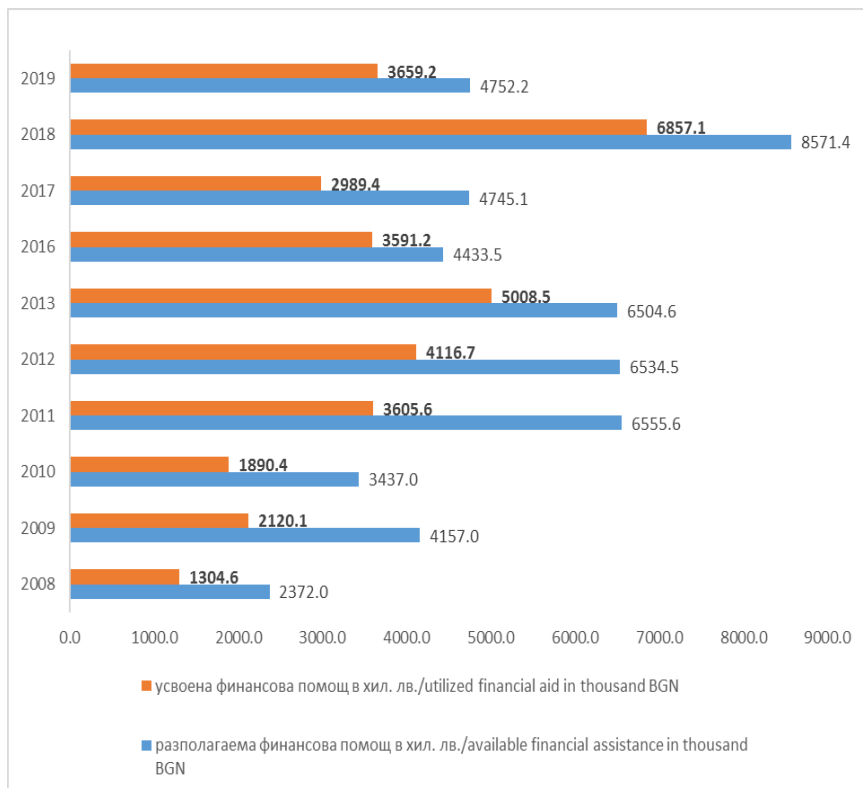
- Благодарение на умелото използване на природно-климатичните условия както и натропания опит от участниците по веригата в този вид дейност, България остава един от доминиращите участници на европейският пазар на пчелни продукти. Производствената експанзия, породена от допира на отрасъла до финансовата помощ предоставена в рамките на ОСП се валоризира като се постигат пазарни позиции на пазари при които пчелният мед се търгува на по-високи пазарни цени.

- Благодарение на финансовите инструменти на ОСП пазарната насоченост на пчеларството значително се реструктурира в рамките на последните 18 години като това реструктуриране води до по-висока добавена стойност на българският пчелен мед. Освен че се използват вътрешните производствени мощности, България благодарение на своите пазарни позиции на европейският пазар успява да осъществява реекспорт като извлича допълнителна изгода от търговията с пчелни продукти. Това се доказва от нарастващата стойност на вноса, износа и търговското салдо при търговията с пчелен мед.

- Присъединяването на България към ЕС води до увеличение на доходите на българските домакинства, което от своя страна води до увеличение на консумацията на пчелен мед, а оттам и на пазарните цени. Тези фактори благоприятстват инвестиционния процес в отрасъла като създават условия за по-голяма възвръщаемост на направените вложения в този вид бизнес дейност.

Ефекти от приложението на ОСП. На фигура 11 е поместена информацията относно разполагаемата и усвоената финансова помощ предназначена за развитието на сектора през годините. Данните сочат, че разполагаемата финансова помощ от 2,37 млн. лв. през 2008 год. се увеличава значително и достига максимален размер от 8,57 млн. лв. през 2018 год. Това доказва, че страната разпознава пчеларския сектор като стратегически важен за развитието на земеделието и през годините се стреми да привлече повече инвестиции в сектора, като увеличава почти 3 пъти разполагаемата финансова помощ. Степента на усвояване на финансовата помощ през годините също нараства като от 1,3 млн. лв. през 2008 год. достига максимална стойност от 6,86 млн. лв. през 2018 год. Националната програма за развитието на пчеларството през годините става един от най-успешните финансови механизми за подпомагане на

българското земеделие, пчеларството се дава като успешен пример за привличането на млади и нови предприемачи в земеделския сектор. Въпреки това нивата на усвояване на финансова помощ не са задоволителни. На фигура 11 е дадена информация за степента на усвояване на предвидената финансова помощ в рамките на Програмата.

Фигура 11. Разполагаема и усвоена финансова помощ в рамките на Националната програма за развитието на пчеларството по години (в периода 2008 – 2020 год.). Източник: собствени изчисления на база данни от публикуваните отчети на „Държавен фонд земеделие“ – 2010, 2012, 2014, 2018, 2020 г. и данни на Програмата за развитие на пчеларството – 2008-2010, 2011 – 2013, 2017 – 2019.

В настоящите условия на ОСП, пчелните стопанства у нас определят следните пречки за повишаване на конкурентоспособността на отрасъла – органичен достъп до някои производствени ресурси и високи производствени разходи; недостатъчен оборотен капитал; ограничен достъп до пазара; конкурентния внос на пчелни продукти от Китай, както и често променящата се нормативна уредба; липсата на достатъчно опит в

управлението на проектите финансирани по отделните мерки на Програмата. Едни от основните фактори за повишаване на конкурентоспособността и по-добрия достъп до пазара е увеличаването на производствения капацитет на пчелните ферми както и ускоряване на процеса на диверсификация в посока производство и продажба на пчелни продукти с по-висока добавена стойност.

Основен лимитиращ фактор при увеличаване на размера на пчелното стопанство е достъпа до кредитен ресурс и ниската пазарна цена на пчелния мед. Фермерите изтъкват, че производствените разходи са се увеличили значително и дори с помощта на отделните мерки, които ги подпомагат те не могат да постигнат задоволителна възвръщаемост от вложените ресурси. Това ги възпира да правят инвестиции в посока разширяване на размера на стопанството. Другият ограничителен фактор и трудният достъп до кредитен ресурс. Банковият сектор има високи изисквания относно обезпечаването на инвестиционните кредити и по този начин ограничават достъпа на фермерите до кредитен ресурс. Това е другата основна причина пчелните стопанства да не правят инвестиции в разширяване на производствения капацитет или да не добавят стойност към произвеждания от тях пчелен мед. Друг критичен фактор за успешното развитие на пчелните стопанства е ниската пазарна цена на пчелния мед. Стопаните на пчелни ферми споделят, че този пазар изключително се доминира от прекупвачи, които определят ниски нива на изкупните цени по този начин тези участници по веригата от стойности извличат по-висока добавена стойност без да споделят природния риск. Друг фактор, който определя по-ниски изкупни цени е конкурентни внос на пчелен мед от Китай. Ниските нива на доход, както и постигане на финансова стабилност с изключително собствени средства обективно ограничават разполагаемите финанси на пчелните стопанства, необходими за инвестиции и структурно развитие.

Ефекти на ОСП върху специализацията и производителността. В резултат от усвоената финансова помощ, пчелните стопанства в по-голямата си част са се специализирали в производството на пчелен мед. Това се доказва от факта, че през последните години България се определя като основен производител и износител на пчелен мед на европейският пазар. Основният продукт, който страната налага на международния пазар в полифлорния мед, който е с ниска добавена стойност и се търгува в ниските ценови сегменти. Ограничителен фактор на специализацията на пчелните стопанства е достъпа до пазара. Фермерите изтъкват също така, че потреблението на пчелен мед на вътрешния пазар е много свито и силно конкурентно по отношение на цената. Добавеното на стойност към пчелните продукти изисква допълнителни средства, които те нямат

възможност на този етап да направят. Специализацията не е в съответствие с пазарните изисквания, поради непознаване на маркетинговия подход в управлението на пчелното стопанство. Фермерите не смятат, че маркетинговите дейности са важни в цялостното управление на стопанството, но от друга страна изтъкват, че другите участници по веригата от стойности несправедливо извличат по-голяма полза.

Потребности на стопанствата в условията на ОСП

Потребности от иновации. Основните нужди на пчелните стопанства в областта на иновациите са: нуждата от актуална пазарна информация; осигуряване на повече достъп до нови технологии и знание. Стопаните на пчелни ферми проявяват основен интерес към биологичното производство. Преминаването от конвенционално към биологично производство се ограничава от високите разходи за сертифициране, локацията на фермата, разходите по етиктиране и пакетиране на пчелният продукт, които са задължителни да се използват в този вид производство, както и ниската информираност относно тенденциите на пазара. Друг лимитиращ фактор е липсата на опит и знание в изграждането на биологично производство. Друга нужда на пчелните стопанства е от иновации в превенцията на поява на неприятели по пчелините. Преодоляването на тези пречки изисква следните стъпки от страна на държавата при приложение на бъдещата ОСП в отрасъла:

- субсидиране на разходите за сертифициране на биологичното производство в малките стопанства;
- изграждане на система за актуална пазарна информация и популяризирането ѝ сред производителите на мед като информационен източник;
- насърчаване на технологичния трансфер от научните организации към пчелните стопанства, чрез структурите на Националната служба за съвети в земеделието, които могат да бъдат свързващото звено между науката и производството;
- насърчаването на създаването на местни структури между научни институти и пчелни стопанства за създаването и изпитването на нови пчелни продукти и технологии;
- Популяризиране на биологичното производство, като успешна форма на бизнес в отрасъла;

Потребности за прилагане на маркетинг. Стопаните на пчелните стопанства на практика не изпълняват маркетингови функции. Тази функция е сведена до търсене на ефективни начини за пласмент на продукцията в най-кратки срокове. Причина за това са непознаването на маркетинговия подход като ефективен подход при управлението на стопанството, както и невъзможност да се правят маркетингови разходи.

Основни пречки при изпълняване на маркетинговите функции са: усложняването на управлението на стопанството; малкия обем производство, който не предполага маркетингови функции, а повече търговски умения при пласирането на продукцията; липсата на реално функциониращи земеделски тържища в близост; наличието на сив сектор; невъзможност да се стандартизира произвежданата продукция.

Основни мерки, които е необходимо да се предприемат за да се насърчи маркетинга на пчелните стопанства са:

- насърчаване на коопериране на пчелните стопанства по линия на маркетинга;
- създаването на местни земеделски тържища;
- създаване на стандартни договори за продажба на пчелни продукти със задължителни елементи като срокове на доставка, количества продукция и изкупни цени;
- въвеждане на стандарти за качество на произведените пчелни продукти;
- въвеждане на къси хранителни вериги и вертикална интеграция с преработвателните предприятия.

Потребности при управление на бизнес риска. Основни източници на риск за пчелните стопанства са природните бедствия, нестабилните пазарни цени, финансовия риск както и кражбите на продукцията. Като цяло производителите на мед не дават приоритет на управлението на риска в управлението на цялостната дейност на стопанството, но отчитат важността му. Използването на застрахователните организации при споделянето на посочените рискове от земеделската дейност не е популярна мярка. Причини за това са: ниското доверие от страна на фермерите към дейността на тези организации, високите застрахователни разходи както и слабия интерес на застрахователните организации да налагат предлаганите от тях застрахователни продукти в отрасъла. При управлението на риска е необходимо да се предприемат следните подпомагащи действия:

- по-високи нива на субсидиране на застрахователните премии;
- по-висока активност от страна на застрахователните организации при споделяне на риска в земеделската дейност;
- да се създадат взаимоспомагателни гаранционни и застрахователни фондове с активното участие на държавата;
- насърчаване на кооперирането сред фермерите при пласмента на продукцията;
- създаване на съвместни структури сред местното население за охрана на пчелните стопанства;
- ясен календарен срок за изплащане на субсидиите от страна на държавата (до края на месец Март). По този начин стопанина по-добре ще планира

своите финансови нужди през годината.

Препоръки към държавата. Идентифицираните по-горе нужди на пчелните стопанства налагат да се предприемат следните важни решения от страна на държавата:

- ефективен държавен контрол върху дейността на доставчиците на ресурси, обезпечаващи дейността на пчелните стопанства;
- работещи държавни гаранции за отпускане на кредит за нуждите на малките пчелни стопанства, както и създаването на условия за създаване на взаимоспомагателни кредитни, гаранционни и застрахователни фондове;
- по отделните мерки на Програмата да има повече авансови плащания и да се увеличи размера на тези плащания;
- по-ясно представяне на правилата за кандидатстване по отделните мерки, необходимите документи и изисквания да се уточняват предварително;
- държавна подкрепа при наемането на допълнително работна ръка в стопанствата;
- да отпадне ограничението на възрастта от 60 год., която се изисква, ако лицето иска да кандидатства за финансово подпомагане по отделните мерки;
- по-гъвкава нормативна уредба. При пчеларството да отпадне задължителното изискване земеделския производител да обработва поне 10 дка земя;
- насърчаване на изграждането на местни земеделски тържища, на които правото да продават земеделска продукция имат само регистрираните земеделски производители в региона;
- насърчаване на местните преработвателни предприятия както и туристически обекти да работят с местни суровини, произведени от пчеларството;
- да се увеличи капацитета на Националната служба за съвети в земеделието с оглед на това да се насърчи трансфера на знание от науката към практиката и по този начин да се повиши иновативността на пчелните стопанства и отрасъла.

Оценка на влиянието на субсидиите върху доходността на стопанствата

Анализът на подпомагането на стопанствата чрез субсидиране на техните разходи се осъществява чрез приложението на метода – регресионен анализ. В регресионния модел размера на получените субсидии се определя като факториален показател. За резултативни показатели в модела се използват следните три индикатора – брутен марж, нетен доход и рентабилност на платените субсидии

В таблица 1 са дадени резултатите от извършения регресионен анализ на данните. Модела, показва, че при формирането на брутния марж

и нетния доход, субсидиите имат значително влияние. Това се доказва от коефициента на корелация, който при връзката платени субсидии и постигнат брутен марж е 0,8307 (виж табл. 2). При връзката на субсидиите с постигнатия доход, коефициента на корелация е с още по-големи стойности, а именно 0,9703. Регресионния анализ доказва, очакваната зависимост, че с нарастване на субсидиите в едно стопанство, нараства правопрпорционално неговия брутен марж и нетен доход. Регресионните коефициенти показват стъпката с която нараства brutния марж и нетния доход при увеличение на субсидиите с 1 лв.

Таблица 1. Статистическа оценка на влиянието на субсидиите, върху brutния марж, нетния доход и рентабилността на субсидиите в стопанствата. Източник: Собствена на база данни от СЗСИ.

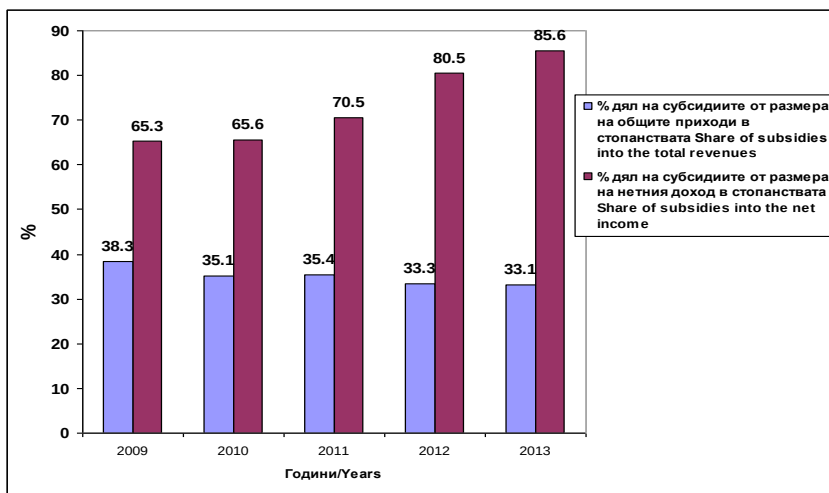
Статистически показатели	Резултативни показатели		
	Брутен марж лв.	Нетен доход лв.	Рентабилност на субсидиите
Коефициент на корелация Multiple R	0,8307	0,9703	0,1670
Коефициент на определение R square	0,6900	0,9415	0,0279
Коригиран коефициент на определение Adjusted R Square	0,6797	0,9399	-0,0045
Степен на зависимост Degree of dependence	Голяма	Голяма	Много слаба
Вид зависимост Type of dependence	Прав	Прав	Прав
Регресионен коефициент б ₀ Regression coefficient б ₀	6843,66	-1753,48	3,23
Регресионен коефициент б ₁ Regression coefficient б ₁	2,2423	1,2596	1,9550
Статистическа значимост Statistical importance	Има	Има	Няма

При оценка на чувствителността на brutния марж към изменение на субсидиите се установява, че той нараства с 2,24 лв на все 1 лв. платена субсидия. Резултатите от анализа на чувствителността на нетния доход към изменение на субсидиращите плащания сочат, че нетния доход нараства с 1,26 лв. при 1 лв. субсидия, платена на стопанството. Като цяло стъпката на изменение на brutния марж е по-голяма от тази на нетния доход. Това е така, защото brutния марж пряко се влияе от размера на получените субсидии, докато при нетния доход субсидиите имат относително косвено влияние. Това косвено влияние се определя от факта, че при прагово увеличение на субсидиите в стопанството, фермера е склонен да увеличи

разходите за производство следвайки добрите производствени практики. Основният стимул в поведението на фермера е, че чрез гарантиране на по-висока продуктивност на производствените ресурси вложени в стопанството, той може да постигне по-голям обем брутна продукция. Повече брутна продукция в стопанството означава и по-голяма възможност за продажби и формиране на по-високи приходи. В този контекст е интересно да се измери каква е структурата на приходите на стопанството, а именно до колко субсидиите са структуропределящ фактор при тях.

Според направените изчисления през 2013 год., приходите от субсидии са 33,1% от общо приходите, които стопанствата генерират през стопанската година (виж фигура 17). С течение на годините при увеличаване на субсидиите, фермерите успяват да увеличат приходите от продажби и по този начин да намалят относителния дял на субсидиите в получените приходи. Това може да се тълкува по два начина. Първо субсидиите водят до мултиплициращ ефект, а именно до повече производство на продукция и повече продажби на такава при равни другия условия. Второ повече субсидии постъпващи в стопанството водят до по-високи нива на разходи за производство.

Фигура 12. Динамика на приноса на субсидиите при формиране на приходите и нетния доход на пчеларските стопанства Източник: Собствени изчисления на база данни от СЗСИ.

Кое от двете твърдения е вярно, може да се провери, като се анализира в динамичен аспект какво се случва с brutния марж. Използвайки този показател, може да се оцени до колко фермерите добре управляват своите приходи от продажби и преки разходи в стопанството. На фигура 18 е дадена връзката между субсидиите и постигнатия брутен марж в стопанствата. Вижда се, че по-голямата част от изследваните обекти се

групира в следните интервални стойности на изследваните показатели – от 0 до 50 000 лв. получени субсидии и от 0 до 200 000 лв. постигнат брутен марж. Това означава, че получените субсидии в стопанството водят до по-високи приходи от продажби. Може да се заключи, че при равни други условия субсидиите водят до по-високи приходи от продажби през стопанската година.

Изводи

В резултат от извършения секторен анализ могат да се обобщат следните **изводи**:

- Благодарение на уелото използване на природно-климатичните условия както и натропания опит от участниците по веригата в този вид дейност, България остава един от доминиращите участници на европейският пазар на пчелни продукти. Производствената експанзия, породена от допира на отрасъла до финансовата помощ предоставена в рамките на ОСП се валоризира като се постигат пазарни позиции на пазари, при които пчелният мед се търгува на по-високи пазарни цени;
- Благодарение на финансовите инструменти на ОСП пазарната насоченост на пчеларството значително се реструктурира в рамките на последните 18 години като това реструктуриране води до по-висока добавена стойност на българският пчелен мед. Освен че се използват вътрешните производствени мощности, България благодарение на своите пазарни позиции на европейският пазар успява да осъществява реекспорт като извлича допълнителна изгода от търговията с пчелни продукти. Това се доказва от нарастващата стойност на вноса, износа и търговското салдо при търговията с пчелен мед;
- Присъединяването на България към ЕС води до увеличение на доходите на българските домакинства, което от своя страна води до увеличение на консумацията на пчелен мед, а оттам и на пазарните цени. Тези фактори благоприятстват инвестиционния процес в отрасъла като създават условия за по-голяма възвръщаемост на направените вложения в този вид бизнес дейност;
- По-голямата част от пчеларите изтъкват, че имат нужда от информация относно добрите производствени практики както и нужда от обучения за повишаване на специалните умения, нужни за управлението на техните стопанства.

В резултат от проведените фокус групи може да се обобщат следните потребности, възникващи от приложението на ОСП в отрасъла – потребности от приложението на иновации, от приложението на адекватен маркетинг и потребности за по-добро управление на рискът от дейността. Идентифицираните по-горе нужди на пчеларските стопанства налагат да се предприемат следните важни решения от страна на държавата:

- ефективен държавен контрол върху дейността на доставчиците на ресурси, обезпечаващи дейността на пчелните стопанства;
- работещи държавни гаранции за отпускане на кредит за нуждите на малките пчелни стопанства, както и създаването на условия за създаване на взаимоспомагателни кредитни, гаранционни и застрахователни фондове;
- по отделните мерки на Програмата да има повече авансови плащания и да се увеличи размера на тези плащания;
- по-ясно представяне на правилата за кандидатстване по отделните мерки, необходимите документи и изисквания да се уточняват предварително;
- държавна подкрепа при наемането на допълнително работна ръка в стопанствата;
- да отпадне ограничението на възрастта от 60 год., която се изисква, ако лицето иска да кандидатства за финансово подпомагане по отделните мерки;
- по-гъвкава нормативна уредба. При пчеларството да отпадне задължителното изискване земеделския производител да обработва поне 10 дка земя;
- насърчаване на изграждането на местни земеделски тържища, на които правото да продават земеделска продукция имат само регистрираните земеделски производители в региона;
- насърчаване на местните преработвателни предприятия както и туристически обекти да работят с местни суровини, произведени от пчеларството;
- да се увеличи капацитета на Националната служба за съвети в земеделието с оглед на това да се насърчи трансфера на знание от науката към практиката и по този начин да се повиши иновативността на пчелните стопанства и отрасъла.

Благодарение на ОСП фаза 2007-2013 и фаза 2014-2020 се постига разширяване на използването на използваната земеделска площ (ИЗП) в сектора както и увеличение на производството на земеделски продукти. Това са факторите, които оказват въздействие върху следните фактори:

- Износът се е увеличил 1,4 пъти за последните 10 години. Положителната тенденция на увеличение на износа в периода 2007-2017 година доказва, че ОСП положително влияе върху международната конкурентоспособност на българското селско стопанство;
- Финансовите механизми за подпомагане на селското стопанство, включени в ОСП както и тези включени в държавната директна секторна подкрепа имат мултиплициращ ефект и причиняват вторични ефекти в други (свързани) сектори (кредитиране, туризъм, земеделие, възобновяеми енергоизточници, строителство, образование и др.). Един от важните сектори за конкурентно развитие на селското стопанство е кредитния

сектор. Реализирането на проекти за устойчиво управление на конкурентоспособността на пчеларските стопанства изисква съфинансиране от страна на предприемача (стопанство – частно или държавно), което съфинансиране дава отражение върху търсенето на кредити. Банковия сектор е основен доставчик на кредити за развитие на селското стопанство в страната. В рамките на последните 10 години кредитирането на сектора се увеличава близо 20 пъти, което рефlekтира върху насищането с активи в земеделските стопанства;

- Финансовата подкрепа в рамките на ОСП, както и активната роля на банковия сектор за кредитиране на пчеларския сектор водят до нарастване на брутната добавена стойност (БДС). В рамките на последните 10 години БДС нараства почти 1,3 пъти. Нарастването на БДС както на производството и износа доказват, че ОСП благоприятно влияе върху конкурентоспособността на сектора. Темпа на нарастване на БДС на българското пчеларство следва положителния темп на нарастване на БДС на ниво ЕС (28);

- Основен източник за финансиране на НИРД е държавния бюджет, 98% от НИРД в сектора ежегодно се правят от държавата. Все още липсват частните предприятия, които да осъществяват НИРД в сектора. Към сегашния момент приносът на науката за развитие на земеделския сектор е недостатъчен поради ниските разходи за научно-изследователски и развойни дейности.

През програмния период 2007-2013г. е налице постоянно нарастващ интерес от страна на пчеларските стопанства към мерките в ПРСР. Значим принос в това отношение има проведената широкомащабна информационна и консултанска дейност от страна на НССЗ. Повишаването на конкурентоспособността на МЗС се осъществява основно с помощта на Мярка 141, мярка 121 и мярка 212. Това са основните инструменти в рамките на ОСП 2007-2013, които допринасят за конкурентоспособността на пчеларските стопанства;

- С най-голям принос в повишаване на конкурентоспособността на пчеларските стопанства имат следните интервенционни инструменти в Стълб I на ОСП фаза 2007-2013 и фаза 2014-2020: (1) Схема за единно плащане на площ; (2) Схема за плащане за селскостопански практики, които са благоприятни за климата и околната среда и (3) Схема за преразпределително плащане. Схемата за единно плащане на площ е обхванала 17 264 стопанства, което е 58% от общия брой на стопанствата, допустими да бъдат бенефициенти по тази схема. Схемата за плащане за селскостопански практики е била приложена върху 16 666 пчеларски стопанства, което е 50% от общия брой на стопанствата, допустими до финансовата помощ. От Схемата за преразпределително плащане са се

възползвали 14 646 стопанства, което е също 50% от общия брой допустими по тази схема за подпомагане пчеларски стопанства;

- Най-голяма роля в интервенцията на сектора в направление „Механизми за пазарна подкрепа“ има Националната програма;

- В рамките на Стълб II на ОСП, ПРСР 2014-2020 мярка Мярка 13 „Плащания за райони изправени пред природни или други специфични ограничения“ има най-голям принос в усвояването на финансовата помощ, предвидена за пчеларските стопанства;

- Прекият ефект на плащаните субсидии е, че те водят до прагово повишаване на доходността на стопанствата. Чрез усвояването на все повече субсидии стопанствата повишават качеството на произвежданите пчелни продукти, като инвестират в посока следване на добрите производствени практики;

- Плащаните субсидии имат мултиплициращ ефект върху дейността на пчеларските стопанства, а именно те водят до повишаване на брутната продукция, на приходите от дейността, и на размера на инвестициите за изграждане на производствени мощности;

- Субсидиите водят до увеличаване на приходите на стопанствата през стопанската година като те са причина за увеличаване на обема на брутната продукция. Повечето брутния продукция произведена в стопанствата води и до по-големи обеми на продажби, което определя и по-високи им доходи от дейността. Благодарение на субсидиите пчеларските стопанства стават все повече пазарно ориентирани и адаптивни към изискванията на потребителите;

- Субсидиите имат „пристрастяващ“ характер и стопанствата все по-осезаемо стават зависими от тях. Това е знак, че много трудно ще се прокарат икономически обосновани политики по регулиране на субсидиите в отрасъла. Изменението на структурата на стопанствата чрез регулация на субсидиращите плащания ще изостря противопоставянето между различните участници в сектора.

Глава III. Профилиране на бариерите пред пчеларските стопанства с оглед подобряване на приложението на ОСП

Идентифициранен а критичните фактори за развитие. След конструирането на SWOT-матрицата, анализа протича в посока определяне на най-значимите силни/слаби страни, възможности и заплахи за развитието на малките стопанства както и оценяване на взаимодействието на факторите в матрицата. За тази цел се използва метода на експертната оценка. На фигура 38 е дадена обобщената експертна оценка на експертите (31 производители на мед) взели участие в оценяването на факторите на SWOT-матрицата. Като цяло експертите са посочили, че силните страни преобладават над слабите. Това го показва сектора „силни страни“, той е с по-висока сума (8212) от сектор „слаби страни“ (8094) в матрицата.

Следователно според експертната оценка пчеларските стопанства могат да бъдат адаптивни на промените в бизнес средата като заложат на своите силни страни, които са по-ясно изразени от слабите страни.

Резултатите от експертната оценка показва, още че най-значими възможности пред пчеларските стопанства са:

- Тенденцията на увеличаване на търсенето на био продукти на пазара (тази възможност е получила най-висок резултат в обобщената матрица, съответно 2371 точки);
- Утвърждаване на местните марки пчелни продукти (1778 точки);
- Финансовата подкрепа на държавата за развитието на сектора (1449 точки) ;

Най-значими заплахи, които ограничават развитието на пчеларските стопанства са:

- Нестабилните пазарни цени (1226 точки);
- Силната пазарна мощ на дистрибуторите на вносни пчелни продукти продукция (832 точки);
- Тенденцията на нарастване на цените на производствените ресурси (552 точки).

Развитието на пчелните стопанства и утвърждаването им като конкурентна структура се определя от следните силни страни:

- Високата мотивация на стопанина за развитие на пчеларското стопанство (1844 точки);
- Способността лесно да се адаптират на пазарните изисквания, поради малкия обем производство (1072 точки);
- Производството на качествена пчелна продукция (885 точки).
- Разнообразието на произвеждани пчелните продукти (852 точки);

Стратегическата ориентация на пчеларските стопанства. Тя се базира на метода SOR-анализ, който определя чрез кои най-значими силни страни ще се реализират най-атрактивните възможности пред стопанствата като се премахнат пречките за това. В рамките на този метод като водещ елемент на стратегическото планиране се приемат двете най-значими възможности, които бизнес средата предоставя за развитие, а именно според експертната оценка това са възможностите – разширяване на търсенето на биопродукти (2371 точки) и утвърждаване на местни марки пчелни продукти и храни (1778 токи). В горната част на стълбовете от оценки носещи наименованието на съответните две възможности се проследява какво е взаимодействието на силните страни с тези фактори на бизнес средата. В обобщената SWOT-матрица в горната част на стълба наименован „Тенденция на увеличаване на търсенето на биопродукти в световен мащаб” се открояват три клетки с висок резултат, показващи взаимодействието на силните страни с конкретната възможност.

Експертите са на мнение, че пчеларските стопанства могат в бъдеще да се развиват като заложат на биологичното производство на пчелни продукти. Аргументите за това бъдещо развитие на тези структури в отрасъла са следните: пчеларските стопанства се стремят да спазват добрите производствени практики (погледни клетка със стойност 205 точки в съответния стълб от матрицата), те са активни при опазването на природните ресурси (това е втората важна релация силна страна → възможност, съответно оценена с 202 точки) и имат способността поради малкия си размер лесно да се адаптират към пазарните тенденции (връзката е оценена с 201 точки). Основните пречки за реализирането на набелязаната възможност могат да се установят, като се изследва долната част на стълба, която дава релацията слаба страна → възможност. Според експертното мнение основните пречки за утвърждаването на биологичното производство като водещ отрасъл в пчеларските стопанства са: високите производствени разходи (180 точки) и недостатъчния оборотен капитал, с който разполагат тези структури (169 точки).

Втората възможност – утвърждаване на местни марки пчелни продукти и храни може да се реализира чрез използването на следните най-съществени силни страни на пчеларските стопанства, които са: поддържаното разнообразие от произвеждани продукти в тези структури (205 точки) и високата лична мотивация за развитие на стопанството (198 точки). Пречки за реализиране на посочената възможност са: ниската степен на стандартизация на продукцията (192 точки) и слабото влияние на производителя върху изкупната цена (189 точки).

Заклучение

Може да се обобщи, че бъдещото развитие на пчеларските стопанства не може да се осъществи без активната финансова подкрепа на ОСП. Тази подкрепа е наложителна поради факта, че тези стопанства се явяват гръбнак на икономическото развитие на селските райони. Фермерите имат силната мотивация да развиват своите стопанства, която се определя от стремежа да се осигури един по-добър начин на живот. В настоящото изследване реализирането на посочените възможности стъпва на силните страни на пчеларските стопанства. Въпреки това е уместно да се посочи, че налагането на собствена търговска марка, конверсията на производството в биологично създава бизнес дейности, изискващи големи по размер инвестиции, които са съпроводени от висок риск. Слабото влияние на дребните производители върху изкупната цена, високите производствени разходи, определени от бързите темпове на нарастване на цените на ветеринарно-медицинските препарати и услуги и наложилото се сред тези среди нежелание за коопериране поставят значителни органични

за бъдещото развитие на пчеларските стопанства. Ето защо и броят на тези стопанства ще остава голям и в бъдеще и решенията за тяхното оцеляване трудно може да се дадат. Една от възможностите за развитие в стопанствата в сферата на биологичното производство на пчелни продукти са така наречените съвместни инвестиции, които се предвиждат в новата програма за развитие на селските райони. В рамките тази програма ще се създават условия за насърчаване на съвместните инвестиции за нуждите на малките земеделски стопанства, към които спадат в по-голямата си част и пчеларските стопанства като за изпълнение на инвестиционни решения не е необходимо предварителното създаване на сдружения и кооперативи. Ако това условие стана част от новата програма, стопаните ще имат още една алтернатива за споделяне на инвестиционния риск при организационното развитие на своите стопанства.

III. Справка за приносните моменти в дисертационния труд

В дисертационния труд могат да се открият следните приносни моменти с научен и приложен характер:

- Изяснена е същността на пчеларските стопанства в контекстта на Общата селскостопанска политика (ОСП);
- Изяснена е същността на подкрепата на ОСП за развитието на пчеларския сектор;
- Разработена е обективна методика за анализ и оценка на влиянието на ОСП върху развитието на пчеларските стопанства
- Установено е влиянието на ОСП върху развитието на пчеларските стопанства както и върху сектора;
- Идентифицирани са нуждите на пчеларските стопанства в условията на ОСП.

IV. Публикации

1. Borisov, P., **H. Garabedian** (2020). THE IMPACT OF THE PRODUCT STRATEGY ON THE MARKET SHARE. THE CASE OF BULGARIAN WINERIES. Journal of Bio-Based Marketing, vol.2/2020, 42-51, ISSN 2683-0825
2. Borisov, P., **H. Garabedian** (2020). EFFECTS OF THE APPLICATION OF THE CAP ON THE DEVELOPMENT OF BEE FARMS AND PROFILING OF THEIR NEEDS IN THE FUTURE. Journal of Bio-Based Marketing, vol. 3.2/2020, 39-51, ISSN 2683-0825
3. **Garabedian, H.** (2020). MARKET ANALYSIS OF HONEY PRODUCTION - BEFORE AND AFTER THE ACCESSION OF BULGARIA TO THE EU. Journal of Bio-Based Marketing, vol. 3.2/2020, 5-14, ISSN 2683-0825
4. **Garabedian, H.** (2021). IDENTIFICATION OF STRENGTHS AND WEAKNESSES, OPPORTUNITIES AND THREATS FOR THE

V. Цитирания

1. Borisov, P., **H. Garabedian** (2020). The impact of the product strategy on the market share. The case of Bulgarian wineries. Journal of Bio-Based Marketing, vol.2, 2020, 42-50

Цитира - Borisov, P. (2021). Strategic analysis for identifying the sources of competitive advantages of wine companies in Bulgaria. Journal of Bio-Based Marketing, vol.1/2021, 5-23, ISSN 2683-0825